

JEZIK NAŠ DANAŠNJI I SVAGDANJI

Ljudevit Jonke

1. – Ako treba danas govoriti o hrvatskom, odnosno srpskom književnom jeziku pred ovim uglednim skupom književnika i prevodilaca hrvatskih i srpskih tekstova na različite jezike, slavenske i neslavenske, tada valja prije svega nešto reći o specifičnosti onoga pojma koji se u nauci o jeziku zove hrvatsko-srpski, odnosno srpskohrvatski jezik.¹ Auditorij je vrlo raznorodan, pa treba umješno pronaći ono što može zainteresirati najveći broj prisutnih i uputiti ga u problematiku koja nije sasvim obična. Za ponekog je stranca u prvom redu čudnovato kako to da se za jezik koji on obično naziva srpskohrvatskim ipak ne može reći da je potpuno jedinstven, nego da se uglavnom pojavljuje u dvije varijante koje su međusobno vrlo slične, često čak podjednake, ali ipak imaju svoje specifičnosti. Stranac će se nadalje, nalazeći se u našoj sredini, začuditi da se taj srpskohrvatski jezik često naziva samo hrvatskim ili samo srpskim jezikom. I postaviti će, naravno, sam sebi pitanje kako je to moguće i u kolikoj je to mjeri opravdano.

Prije odgovora na to pitanje treba da se podsjetimo da tim srpskohrvatskim jezikom govore tri naroda: hrvatski, srpski i crnogorski, i da su se ti narodi sve do trećeg decenija 20. stoljeća uglavnom nezavisno razvijali i da i danas ostvaruju tri književnosti: hrvatsku, srpsku i crnogorsku. Te činjenice u znatnoj mjeri djeluju i djelovale su i na formiranje književnog jezika tih književnosti, pa su se na strukturalno jednakoj jezičnoj osnovi triju naroda razvile posebne specifičnosti. Kao što i narodni jezik ima svoje dijalekte, tako je i književni jezik razvio svoje varijante, od kojih jednu nazivamo zapadnom ili

¹ Predavanje održano u Društvu književnika Hrvatske prilikom sastanka književnika i prevodilaca 13. 10. 1966.

hrvatskom, a drugu istočnom ili srpskom. Svoj narodni jezik Hrvati obično nazivaju hrvatskim, a Srbi srpskim, dok je naziv srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski službeni i naučni naziv za taj cjeloviti jezik.

U razmatranju pojmova o kojima je riječ moramo polaziti od činjenice da *narodni jezik* Hrvata, Srba i Crnogoraca nije više identičan s književnim jezikom. Književni jezik doživio je u svojem razvoju takvu nadgradnju, i to specijalno u hrvatskoj i u srpskoj književnosti, da je književni jezik postao za pravo viši tip narodnog jezika, pročišćen, obogaćen, normiran, sposoban da vrši višestruke funkcije kulturnog jezika. Ta težnja književnog jezika za normiranjem u našoj višenacionalnoj situaciji stvorila je uglavnom i dvije norme koje se uvelike podudaraju, ali u priličnoj mjeri i razilaze. I to ne samo leksički nego kadšto i glasovno i morfološki. Činjenica je da Hrvati i Srbi nemaju do sada jedne gramatike koja bi obuhvatila specifičnosti obiju varijanata u jednoj knjizi. Odatle dakako slijedi obaveza da prevodilac treba da svakom hrvatskom i srpskom tekstu pristupa oprezno vodeći računa o prije spomenutim specifičnostima.

I hrvatski i srpski suvremeni književni jezik razvili su se na štokavskoj narodnoj podlozi, tj. na onim narodnim govorima koji upitnu zamjenicu izgovaraju *što*. Štokavski dijalekt najveći je i najrasprostranjeniji dijalekt hrvatskosrpskog jezika. On je ujedno zajednički dijalekt Hrvata, Srba i Crnogoraca, dok su preostala dva, kajkavski sa zamjenicom *kaj* i čakavski sa zamjenicom *ča*, samo hrvatski dijalekti. Štokavskim dijalektom govori se po velikom dijelu Hrvatske – i u Slavoniji i u Dalmaciji i u srednjoj Hrvatskoj, dakako ne u potpunosti, – njime se govori po čitavoj Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini. Njime govore i pišu i školovani ljudi kajkavskog i čakavskog jezičnog područja, jer je on zaslugom Ljudevita Gaja kod Hrvata i Vuka Stefanovića Karadžića kod Srba već od prve polovice 19. stoljeća književni jezik svih Hrvata i Srba.

Razumljivo je da na tako velikom području od Šibenika i Dubrovnika do Subotice i Zaječara narodni štokavski dijalekt nije potpuno jednak, nego se dijeli na narječja i govore. Osobito je značajna razlika po zamjeni staroga glasa jata (ě), pa štokavski dijalekt dijelimo na ijekavsko, ekavsko i ikavsko narječje. U ijekavskom narječju nalazi se danas na mjestu staroga jata u dugim slogovima *-ije-* (*mlijeko, dijete*), a u kratkim slogovima *-je-* (*mljekarstvo, djeca*). U ekavskom narječju imamo u oba slučaja *-e-* (*mleko, dete, mlekarsstvo, deca*), a u ikavskom narječju *-i-* (*mliko, dite, mlikarstvo, dica*). U starije doba hrvatske književnosti i ikavsko je narječje bilo književno; najznamenitiji štokavski ikavski pisci jesu Dalmatinac Andrija Kačić Miošić (*»Razgovor ugodni naroda slovinskoga«, 1756*) i Slavonac Matija Antun Reljković (*»Satir iliti divji čovik«, 1762*), ali od g. 1836. u književnosti se upotrebljavaju samo ijekavski i ekavski izgovor štokavskog dijalekta, i to ijekavski na zapadu, a ekavski na istoku jezičnog područja.

I kajkavski i čakavski dijalekt služili su nekoliko stoljeća kao regionalni književni jezici, pa je i prvo hrvatsko štampano umjetničko djelo napisano na čakavskom dijalektu. To je »Judita« Marka Marulića Splicanina (1521). Ali nastupom ilirskog pokreta g. 1836. kajkavski i čakavski dijalekt prestaju biti književni jezici, ali se ipak i dalje pojedinačno pojavljuju književnici, pretežno pjesnici, koji pišu i na tim dijalektima. Čak jedno od najznamenitijih književnih djela novijega vremena, »Balade Petrice Kerempuha« Miroslava Krleže, ispjevano je na kajkavskom dijalektu.

Ima još jedna značajna dioba svih štokavskih govora, i ekavskih i ikavskih i ijekavskih, a to je dioba po akcentu. U 15. stoljeću došlo je u središnjim štokavskim govorima do pomjeranja akcenta: silazni akcenti na srednjim i završnim slogovima prenijeli su se za jedan slog prema početku riječi i pretvorili se u uzlazne, i to kratke ili duge: tako je od *država, lopata, nepravda, duše* (gen. sg.) postalo *džrava, lópata, nèpravda, dúše*. Takve štokavske govore nazivamo *novoštokavskim govorima*, a one u kojima nije došlo do te promjene zovemo *starijim štokavskim govorima*. Potrebno je ovdje reći da su baš novoštokavski govori postali osnova na kojoj se razvio noviji književni jezik i u Hrvata i u Srba. To su u ijekavskom govoru tzv. *hercegovački govori*, koji se ne govore samo po Hercegovini nego i po dijelovima Bosne, Crne Gore, Hrvatske i zapadne Srbije, a u ekavskom narječju to su tzv. *vojvodansko-šumadijski govori*, koji se govore po Vojvodini i po Šumadiji u Srbiji. Sumirajući dakle sve što je rečeno, osnova književnom hrvatskosrpskom jeziku jesu novoštokavski ijekavski i ekavski govori. U hrvatskoj književnosti to su novoštokavski ijekavski govori, a u srpskoj književnosti novoštokavski ekavski (na istoku) i novoštokavski ijekavski govori (pretežno na zapadu i u sredini jezičnog područja).

2. – *Književni jezik Hrvata, Srba i Crnogoraca*, kao što sam izložio, zasnovan je danas na novoštokavskim ijekavskim i novoštokavskim ekavskim govorima. Bilo je nekoliko pokušaja u 19. i 20. stoljeću da se te razlike prevladaju i da se stvori jedinstveni tip književnog jezika. Prvi takav pokušaj zbio se g. 1850. u Beču, a u nauci je poznat pod imenom *Bečki književni dogovor*. Najpoznatiji potpisnici toga dogovora bili su Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić od Srba i Ivau Mažuranić, Ivan Kukuljević i Dimitrija Demeter od Hrvata. Među ostalim oni su »jednoglasice priznali, da je najpravije i najbolje primiti južno narječje da bude književno«, a to znači novoštokavski ijekavski izgovor. Razlozi za to bili su im »što najviše naroda tako govori«, »što su gotovo sve narodne pjesme u njemu spjevane«, »što je sva stara dubrovačka književnost u njemu spisana«, »što najviše književnika i istočnoga i zapadnoga vjerozakona već tako pišu« i »što je ono najbliže staromu slavenskom jeziku«. Činilo se kao da su time udareni temelji jedinstvenom književnom jeziku Hrvata i Srba. Ali kao što često biva pri određivanju budućeg pravca književnom jeziku, stvarni napredak demantira želje, pa se tako desilo da se

ijekavski tip književnog jezika zaista afirmirao na zapadu i u središtu hrvatskosrpskog jezičnog područja, ali na istoku se naprotiv afirmirao ekavski tip književnog jezika, zahvaljujući to važnom učešću ekavskih krajeva u izgradnji srpskoga društvenog i političkog života. Ako se još uzme u obzir da su Hrvati i znatan dio Srba živjeli tada u dvije različne države, prvi u Austro-Ugarskoj, a drugi u kneževini i kasnije kraljevini Srbiji, i da su se baš u drugoj polovici 19. stoljeća izgrađivale stručna i naučna terminologija za potrebe privrede i višeg i visokog školstva, tada nam je posve razumljivo da su se u jeziku hrvatske i srpske književnosti, nauke, publicistike i raznih struka formirala dva tipa književnog jezika: zapadni, ijekavski s hrvatskom terminologijom i istočni, ekavski sa srpskom terminologijom. Upravo te terminologije, koje su se razvile oko zagrebačkog Sveučilišta osnovanoga g. 1874. i oko beogradske Velike škole osnovane g. 1863, učinile su da su se u ijekavskom i u ekavskom tipu književnog jezika razvile mnoge leksičke razlike. Spomenut ću ovdje samo neke, npr. u lingvistici *zarež* – *zapeta*, *točka* – *tačka*, *tvorba riječi* – *građenje reči*; u kemiji *kisik* – *kiseonik*, *vodik* – *vodonik*, *dušik* – *azot*; u matematici *jednadžba* – *jednačina*, *pravac* – *prava*; u sportu *nogomet* – *fudbal*, *vremenski škipac* – *cajtnot*; u kulturnom životu uopće *kazalište* – *pozorište*, *sveučilište* – *univerzitet*, *učenjак* – *naučnik* i t. sl. Sve to zajedno svjedoči o tome da se ne može govoriti o identičnom i posve jednakom književnom jeziku i za Hrvate i za Srbe, pogotovu kad se uzmu u obzir i druge leksičke razlike na liniji zapad-istok, nego o dvjema varijantama književnog jezika, o zapadnoj i istočnoj varijanti književnog jezika, koje imaju neke posebne zakonitosti, ali ujedno i sve elemente uređenog i stabilnog književnog jezika. Stoga se sve ono što se pravilno razvilo u književnosti neke varijante smatra pravilnim sastavnim dijelom književnog jezika i ne proglašava se za provincijalizam, nego se unosi u Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika koji se upravo izrađuje i kojemu su prve dvije knjige već u štampi.

Treba spomenuti da se i na početku 20. stoljeća pojavio još jedan pokušaj unificiranja književnog jezika Hrvata i Srba, odnosno pokušaj svodenja ovih dva u tokova, ijekavskog i ekavskog, u jedan tok, ali sada ekavski, dakle u suprotnom pravcu od onoga koji je predlagao Bečki književni dogovor. Poznati srpski književni kritičar Jovan Skerlić predložio je g. 1913. da se hrvatskosrpsko pravopisno i jezično jedinstvo provede prihvaćanjem ekavskog tipa književnog jezika i da se kao zajedničko pismo uzme latinica. Borbena jugoslavenska nacionalistička omladina oduševila se za taj prijedlog, ali je skori početak prvog svjetskog rata (1914-1918) prekinuo tok toga nastojanja, koje se ipak nastavilo poslije 1918. Potrebno je još reći da se i Bečki književni dogovor, a i ovo nastojanje u 20. stoljeću zasnivalo na pogrešnoj pretpostavci da su Hrvati i Srbi jedan narod. Osim toga stara je Jugoslavija sasvim nepravilno rješavala nacionalno pitanje u zemlji favorizirajući velikosrpsku ideologiju, stvarajući jedan tip državnog jezika i zabranjujući upotrebu makedon-

skog jezika u javnom životu uopće. Sve je to izazvalo negodovanje naroda stare Jugoslavije, pa je i misao o prihvaćanju ekavskog tipa književnog jezika, uz koju su privremeno prionuli i neki progresivni pisci, vrlo brzo napuštena jer se i u tome nazrela težnja za majorizacijom i posrbljivanjem.

Stojeći na ispravnom stanovištu da su Hrvati i Srbi dva naroda i da je ijekavski tip književnog jezika jednako proširen kao i ekavski, Novosadski dogovor o hrvatskosrpskom jeziku i pravopisu iz g. 1954, dakle u novoj socijalističkoj Jugoslaviji, nužno je naglasio ravnopravnost obaju tipova književnog jezika i obaju pisama, latinice i ćirilice. Nikako nije bilo moguće prijeći preko činjenice da je ijekavski tip književnog jezika već oko 120 godina hrvatski književni jezik. I napokon, odluku o književnom jeziku nekoga naroda mogu donositi samo mjerodavni faktori toga naroda. Napuštena je dakle ideja o stvaranju jednoga državnog jezika, ali je izrađen za'ednički pravopis koji izjednačuje sve tehničke pravopisne norme, no ne dira u ono što je pravilna jezična osobina. Na temelju toga dogovora izrađuje se i rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika koji usporedno i bez diskriminacije prikazuje cjelokupno hrvatsko i srpsko jezično blago. Osnovane su i terminološke komisije kojima je postavljen zadatak da popišu cjelokupnu terminološku građu, jednako hrvatsku kao i srpsku, i da pokušaju u pojedinim prikladnim slučajevima pronaći jedinstvena rješenja bez ikakva nasilnog postupka. U svim tim radovima ravnopravno sudjeluju hrvatski i srpski jezični stručnjaci.

Tako su eto udareni temelji za ravnopravno rješavanje jezične problematike hrvatskosrpskoga književnog i narodnog jezika po kojem nitko nema prava da dira u originalne tekstove književnika, ali se ipak obavještajni tekstovi prilagođuju osobinama kraja u kojem se objavljuju. Pri tom je vrlo poučna praksa Jugoslavenske radio-televizije, na kojoj svaki studio, hrvatski, srpski, makedonski, slovenski, bosansko-hercegovački, crnogorski, daje emisije u onom jeziku i varijanti koja je u njega dominantna. Tako je, razumije se, i s nastavnim jezikom.

Treba ipak reći još i ovo: U skladu sa znanstvenim, političkim i nacionalnim pogledima na obilježja i funkcije književnog jezika, i nazivi hrvatski književni jezik i srpski književni jezik imaju svoje opravdanje kad se odnose samo na hrvatski ili samo na srpski jezični izraz pojedinih književnosti.

3. — Sve je to bilo potrebno reći da bi inozemni prevodioci i književnici shvatili specifičnu situaciju hrvatskosrpskoga jezičnog područja na kojem se tri naroda služe jednim narodnim jezikom sa dvije-tri varijante jednakih prava. Kažem sada dvije-tri računajući s osobitostima bosansko-hercegovačke varijante koja je nekako po srijedi između hrvatske i srpske. Ali prevodioca u prvom redu zanimaju rječnici toga književnog jezika koji mu mogu najbolje poslužiti u njegovu poslu. Već sam spomenuo da hrvatski i srpski jezični stručnjaci izrađuju omašan rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika na temelju ispisane građe iz djela hrvatskih i srpskih književnika, učenjaka, publi-

cista i raznih drugih stručnjaka 19. i osobito 20. stoljeća. Rječnik će imati 6 knjiga, a prve dvije već su u štampi. Taj pothvat ostvaruje se suradnjom Matice srpske i Matice hrvatske, beogradskog, zagrebačkog i sarajevskog sveučilišta, instituta za jezik Jugoslavenske i Srpske akademije. Ali dok se to djelo ne završi, potrebno je služiti se dvojezičnim rječnicima, od kojih ću spomenuti najznačajnije: »Hrvatsko-poljski rječnik« Julija Benešića iz g. 1949. (obilježen akcentima, ijekavski), »Srpskohrvatsko-nemački rečnik« Ristića i Kangrge iz g. 1928 (obilježen akcentima, ekavski), »Hrvatsko-francuski rječnik« Deanovića, Dayrea i Maixnera (obilježen akcentima, ijekavski, u prodaji), »Hrvatsko-engleski rječnik« Milana Drvodelića (ijekavski, u prodaji), »Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik« Mirka Deanovića i Josipa Jerneja (ijekavski, u prodaji), »Serbsko-horvatsko-russkij slovar« Ilje Iljića Tolstoja (obilježen akcentima, ekavski, u prodaji). Kao što vidimo, naš je rječnički fond protumačen na glavnim jezicima, pa svaki prevodilac može odabrati ono što mu treba i odgovara. Vrlo veliku korist imaju prevodioci i od rječnika Abdulaha Škaljića »Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku« (Sarajevo, 1965).

Ali za prevodioca je ipak najvažniji boravak u zemlji u kojoj neka književnost nastaje. Svi pojmovi, sve fraze i sve situacije ne mogu se prenijeti u rječnike, oni se najbolje doživljuju i tumače u ljudskim dodirima, u razgovorima, u svakidašnjem doživljavanju. Stoga je naša želja da prevodioci što dulje i što češće borave kod nas i da se pri tom ugodno osjećaju.

Osim toga i inozemni sastavljači čitanaka i pisci gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika treba da znaju da nije dovoljno prikazati samo zakonitosti i tekstove jedne varijante književnog jezika, kao što se ponegdje još dešava, nego da je nužno prikazati zakonitosti i jedne i druge varijante, a i tekstove jednih i drugih pisaca. To zahtijeva ne samo činjenična situacija nego i složeni naziv jezika: srpskohrvatski, hrvatskosrpski jezik.

ZNAČAJAN PRILOG NAŠOJ LEKSIKOGRAFIJI

Abdulah Škaljić – Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku
Izd. poduzeće »Svjetlost«, Sarajevo, 1965.

Ismet Smilović

Kada je Institut za proučavanje folkloru u Sarajevu g. 1957. izdao Škaljićev rječnik »Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine«, nije bilo kritike koja ga nije pozdravila i ocijenila kao veoma značajno, korisno i zanimljivo djelo ne samo za jezične stručnjake nego i za mnoge druge naučne i kulturne radnike: etnografe, etnologe, historičare, pravnike, liječnike, književnike, prevodioce, novinare, publiciste i druge. Pored naših domaćih kritičara i recenzenata (prof. dr Jovan Vuković, dr Ilija Kecmanović, prof. dr Ljudevit Jonke, prof. Cvjetko Popović, prof. dr Šaćir Sikirić